

HUKUK VE BİREYİ ANLAMAK ÜZERE NOTLAR*

Yrd. Doç. Dr. Engin TOPUZKANAMIŞ**

I.

Hukuk, elimize tutuşturulmuş bir haritadır. Bütün haritalar gibi yol göstermek ve konumumuzu belirlemek için yapılmıştır. Yine bütün haritalar gibi *gerçek* değildir. Gerçek olduğunda hiçbir işe yaramaz ve işe yarar olduğunda ise gerçekliği fena halde çarpıtmaktadır (Üye: 2013). Haddizatında insan gerçeği sadece temaşa edebilir; temellük edemez. Temaşa ettiğimizden zihnimizde kalanı, bir takım *göstergeler* ile (harita gibi meselâ) aktarabiliriz; ne kadar aktarılabilirse. Ama *göstergeler* sihirlidir: İşaret ettiğini dönüştürebilir.

Elimize tutuşturulmuş bir harita olan hukuka bakarak, -en azından teorik olarak- mevcut durumumuzu ve gitmek istediğimiz yere nasıl güvenli bir şekilde ulaşabileceğimizi görebiliriz. Bir harita, belli bir yere gidebilmenin *belirlenmiş* yollarını gösterir. Bu da *kâğıt üstünde* yolun niteliği, mesafesi, tehlikeleri hakkında yüksek isabetlilikte öngörülerde bulunmamızı sağlar. Yolda pek çok işaret, tabela, uyarı vardır. Hukuk, yolu gösterir; hatta o yolu inşa eden de aynı yolun yolcusu olmak durumundadır. *Belirlenmiş*

* Bu makale, 4-6 Aralık 2013 tarihleri arasında ODTÜ-Ankara'da düzenlenen "13. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi"ne sunulan tebliğin yazılı hale getirilerek gözden geçirilmesi ve güncellenmesi sonucu hazırlanmıştır.

Burada öne sürülen düşünceler, "Hukuk ve Disiplin - Modern Toplumda Hukuka Uymanın Dayanakları, İkinci Baskı, On İki Levha Yay., İstanbul 2014" adlı çalışmada temellendirilmiştir. Burada, aslında hem kitaptaki yaklaşımın temel çıktılarını hem de modern toplumda hukukun görünümünü serbest bir biçimde ifade etmeye çalıştım.

** Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, etopuzkanamis@gmail.com

olmak, bizden önce o yolların (birilerince) tayin ve tespit edilmiş olduğu anlamına gelir. Gösterilen güzergâhlar dışında yollarla da aynı yere gitmek mümkündür. Hatta daha çabuk gitmek mümkündür. Ama bu, belirsizlik ve tehlikelerle doludur. Hukukun *rasyonel bir düzen* olmasının anlamı ya da hukukun en büyük iddiası -en azından teorik olarak, budur: Öngörülebilirlik, belirlilik, tahmin.

Haritaların amacı, gerçekliği mümkün olan en üst seviyede *aslına uygun* olarak göstermektir. Bir harita olarak hukuk, gerçekliğe işaret etmekle yetinmez: Onu yeniden inşa etmek ister. Kendini gerçekliğe uydurmaktansa, genellikle gerçekliği kendine uydurmaya çalışır. O sebeple de modern hukuk *artefacttır*. Kültürün bir parçası olarak, tabiatın karşında konumlanır.

Hukuk, bazen alternatif yollar arasında seçim yapmamıza izin verse de, genellikle mecburî istikametlerle doludur. Mecburiyet, güvenliğin diğer adıdır. Ayrıca zaten dilediği yolda her an maceraya atılmaya hazır olanların özgürlük dediği şey, daha modernitenin ilk düşünürleri tarafından *toplum dışılık* ve hatta *irrasjonalite* olarak ilân edilmişti. Toplumsallaşma diye kibarca ifade edilen süreç, *verili sınırlara tâbi olma becerisini* kazanmadır. Hukukun sınırları içindeki bireyin özgürlüğü, sahne arkasındaki ikizi disiplin ile şekillendirilmiştir. Yani hukuk denen bu cihaz, kendisinin rasyonalitesine *tâbi* olabilme becerisine ve inancına sahip ve bu *tâbiyeti özgürce* seçmiş bireyler olmaksızın işleyemez (Bu cümledeki her bir kelime ucu sonu gelmez tartışmaların konusudur.) Kant'ın, harfî harfine itaat edip serbestçe eleştiren¹ *ergin* bireyi (Kant: 1984), yukarıda rasyonel hukuk modelinin zorunlu bileşenidir.

Kısacası modern toplum düzeni, iki unsurun karşılıklı uyumu ile temin edilir: (1) Hem siyasî takdirin/iktidarın sınırlarını belirleyen hem de ona meşruluk temin eden *hukuk* ve (2) *self-disciplined* (veya *well-mannered*) birey.

¹ İfade aslında **Bentham**'a ait: “Bentham’ın kanunların yönetimi altındaki hayat için önerdiği genel reçete basittir: ‘*harfî harfine itaat etmek, serbestçe eleştirmek*’”. H. L. A. **Hart**, “Positivism and the Separation of Law and Morals”, *Harvard Law Review*, Vol. 71, No. 4, Feb. 1958, p. 597.

Bu anlatılanların tasavvura (teoriye) dair olduğu unutulmamalıdır. Gerçeklik, kitle ve iktidar arasında bir yerlerdedir. Birey ve hukuk arasındaki ilişki, fazlaca basitleştirilmiş olarak bu şekilde teşhis edilebilir.

II.

Hukuk hakkındaki algımızı büyük ölçüde pozitif hukukçunun bakış açısı belirler. Onun açısından hukuk, bir *gerçeklik* olmaktan ziyade, kâğıt üstündeki kurallardır. *A* ile *B* arasındaki bir ilişkidir. O, bu kuralların yasa koyucunun elinden çıktığı haliyle sistemli, tutarlı, çelişkisiz bir bütün olmadığının da farkındadır. Ama sanki *öyleymiş* gibi olması için çaba gösterir. *Olanı* (kuralları) yorumlayarak, *olması gerekeni* (normu) çıkarmaya çalışır (Gözler: 1998; Uzun: 2014). Olması gerekene (norma yani gönyeye) bakarak, olanı (*gerçekliği*) hizaya sokmak ister. Akademik hukukçu cemaati ise hukukun sistemli, tutarlı, çelişkisiz bir bütün olarak ideal formuna ulaşabilmesi yönünde, *eleştirel* ve *bilimsel* faaliyet gösterirler.

Meslekten hukukçu, bunların ne mânâyâ geldiğinin pek de farkında değildir. Çoğu şoför motorun nasıl çalıştığını bilmez; bunu bilmek onu otomatik olarak daha iyi bir şoför de yapmaz (Rauter: 2011) *Olağan* zamanlarda buna ihtiyacı da yoktur doğrusu. Ayna-mahrutî dişlileri ve istavroz yahut şarj dinamosu ile endüksiyon bobini arasındaki ilişkiyi bilmeden de iğne deliğinden araba geçirebilir. Kısacası *olağan* şartlarda (hâlihazırda devam eden bir düzen ve gündelik hayat içerisinde), *hukukçu* olmak için hukuk *felsefesini* ya da *sosyolojisini* bilmek, meslekten hukukçu için *gerek* şart değildir; *yeter* şart hiç değildir.

Hatta daha ileri giderek denilebilir ki bu faaliyet meslekten hukukçunun hızını düşürür. Otomatiklik ve rutin, sıkıcı olsa da olağan durumlarda en kestirme ve en güvenli yoldur. Düşünmek, durmaya sebebiyet verir. Hukukçudan ve hukuktan hız bekleriz; yavaş ya da geç kalmak adaletsizliktir çünkü. Hız; rutinleştirir, otomatikleştirir. Para ve zaman kazandırır. Düşünmek, durmaya sebebiyet verir. Fazlaca durmak, soru işaretlerini büyütür; gündelik olanı sekteye uğratar. Düşünmekten kasıt, *bütün* üstüne düşünmektir. Tikel problemler için çözüm aramak ise farklı türde bir düşünmedir. İkisi başka başka haritalara ihtiyaç gösterir. İlki bir dünya haritasına benzer;

ikincisi ise bir metro haritasına. Metro haritaları gerçeklik deformasyonunda bir şahikadır. Aynı sebeple en işe yarar ve en kolay haritalardır.

Diyelim ki Alsancak'ta, Kıbrıs Şehitleri caddesindeyiz. Cumhuriyet meydanına gitmek istiyorsunuz. Bir- iki kilometrelik basit bir yol. Birine soruyorsunuz. O da cebinden bir dünya haritası çıkararak veriyor ve "al" diyor "buradan bul!"

Hukuk felsefesi ile karşılaşan öğrencinin yahut avukatın kapıldığı anlamsızlık ve şaşkınlık hissi ile bu his aynıdır. Dünya haritası ile bütüne balarsınız ama orada değil Alsancak, İzmir'i bile zor görürsünüz. Bütüne bakmak, ayrıntıları görünmez kılar. Selleriyle gelinler yiyen Kızılırmak, beş milimetrelik bir çizgidir orada. Genellemeler büyür. Kavramlar ve genellemeler büyüdükçe hata payları artar. Ama başka bir şey daha olur: içinde yaşadığımızı *şeye* dışarıdan bakabilmek, varlığımızı ya da *aradığımız her ne ise onu* anlamlandırabilmemize kapı açar.

Meslekten hukukçu, Cumhuriyet meydanına gitmek isteyen adam gibidir. İhtiyaç duyduğu şey, gideceği yere kendisini ulaştırabilecek en basit yol tarifini bulabilmektir. Onun için kendisine dünya haritası gösterene güler yahut kızar geçer; krokilere sevinir.

III.

Bugün artık modern hukuk sistemlerinin tamamında baskın olan unsur, hukuk kurallarının (olan hukuk veya mevzu hukukun) önceliğidir. Bu haliyle hukuk, gündelik hayatın *olağan* işleyişini ve *olağan* problemlerin çözümü kapsayacak şekilde işler. Ahlâkla arasına bir sınır çekmiş durumdadır. Sistem, bütün müstakbel sorunları kaplama ve meşruluk konusunda tekel olma iddiası taşır. Kendi dışındaki bütün sosyal düzen kuralları, ancak hukukun bıraktığı boşlukta varlık sürdürebilirler. Bütün konferanslarda ve hukuka dair konuşmalarda adalet, hukuku "hukuk" kılmanın yegâne aracı olarak anılsa da, gündelik hayatta Weberci demir kafesin rasyonalitesi, etik değerlerle fazla ilgilenmemektedir. Bunun iyi ya da kötü olması apayrı bir meseledir.

Olağana bu kadar vurgu boşuna değil elbette. Hukuk, *ortayadır*; *ortalamayadır*. *Right*, *recht*, *droit*'dir meselâ, *left* olamaz. Sağ, hak, doğru... çoğunluğa göre düşünülmüş bir şeydir. Olağanı, hâlihazırda yani *status quo*'yu

sürdürmek üzere vardır. Sürprizleri sevmez. Olağan dışılıkları, beklenmedikleri, belirsizlikleri bir an önce bünyesine dâhil edip görülür, bilinir, kontrol edilebilir kılmak ister. Sanki kerameti kendinden menkul, kendini var eden bir mekanizmadır. Bir küçük dokunuşla harekete geçtikten sonra, sonsuz devridaim makinesi gibi durmadan çalışabilirmişçesine işler. Kısa bir zamanda, iktidarı görülmez kılar.

Olağan dışı şartlar ise iki türde ele alınabilir. Birincisi sistemin kendi içinde kuralların çaresiz kaldığı *zor davalar* (Dworkin: 2007). İkincisi ise sistemin bizatihi bütün varlığına ilişkin ideolojik yahut ahlâkî sorgulamalar. İlki, tikel meselelere ilişkindir ve takdir yetkisi yahut ilkelerin işin içine katılması gibi çözüm önerileri vardır. İkincisi ise hukuk varlığını mümkün kılan temel zihniyet ve algılama biçimini hedef alan daha ciddi bir meseledir. Çünkü bu andan itibaren, hukukun *sıfır noktasına* gideriz. Hukuktan en uzak olduğumuz an, onun varlığını mümkün kılan unsurlara en yakın olduğumuz andır.

Zor davalar ve hukukun sıfır noktası; hukukî pozitivizmin yumuşak karnınıdır. *Hukukun sıfır noktasını* tayin etmek, pozitivist için bir kâbustur çünkü onu, sistemin dışına çıkmak zorunda bırakır: Meselâ Kelsen'in *grundnorm*'u böyledir. Politik tercihten hukuka geçilen nokta yani bir iktidar *tercihinin*, bireyler için *zorunluluğa* dönüştü an, hukuk felsefecisi için de kritik bir andır. Emir deyip bizi itaat döngüsüne sokan Austin'e nazaran ahir zaman felsefecisinin işi daha zordur. Çünkü sisteme ve onun rasyonalitesine atıfla meseleyi çözmek ve bir iktidar *yokmuş gibi* davranmak zorundadır.

Hukukî pozitivist, tabu oynayan oyunculara yahut lebdeğmezde atışan âşıklara benzer. Bazı kavramları ve kelimeleri kullanamaz. Sistemin tarifi, sistemin kendisindedir.

İktidarın tercihini ancak hukuk keyfilikten kurtarır; ya da belki bazen hukuk sadece *görüntüyü* kurtarır. Tabii hukukçular kurtulmayı *âdillik* ölçütüne bağlarken, pozitivistler *belirlilik* ve *öngörülebilirliğe* bağlar. Olağandışı zamanlar, belirliliğin rafa kalktığı zamanlardır; zor davalar da öyle. Teorinin sınındığı zamanlar. İktidar, hukukun kendine çizdiği sınırları yine hukukun ona sunduğu araçları kullanarak büyük ölçüde esnetebilir ve siyasî takdir, hukukî belirliliğe ön gelebilir. Zaten bütün savaş, bu *takdir* ile ona bir *korse* giydirme derdine düşmüş hukuk arasında geçer. Kendi kendine işleyen

rasyonel bir düzen haline gelmesi hayal edilen hukuk, bu mekanizmayı harekete geçiren takdirin mütemadi tehdidine maruzdur; trajedi kendini burada gösterir.

IV.

Pozitif hukukçu açısından farazî bir düzen olan hukuka *uyma*, bir problem değildir. Hatta bu tabii hukukçu için de araştırma konusu ol(a)maz. Olmaz çünkü bu, *gerçekliğe* ilişkin yahut *olgusal* diyebileceğimiz bir alanda karşımıza çıkan bir problemdir. Pozitif hukukçunun ilgisi, *etkililik* değil *geçerlilik* problemine yoğunlaşmıştır; tabii hukukçu ise geçerlilik probleminin bir başka versiyonu olarak, adalete. İkisi de *gerçek* bireye dokunma yetisinden mahrumdurlar. Etkililik ve geçerlilik kavramları, hukuka ilişkin iki ayrı inceleme biçimine konudurlar: dogmatik hukuk temelde geçerlilik² ile ilgilenirken, hukuk sosyolojisi etkililik ile ilgilenir. Geçerlilik, gerçeklik alanına ait bir problem değildir. Tabii hukukçu da tıpkı pozitivist gibi geçerlilik için olguya bakmaz. *Geçer* olma, itibardır. O sebeple muteber bir mihenge ihtiyaç duyulur. Tartışma, mihengin ne olacağı tartışmasıdır.

Kısacası “İnsanlar neden hukuka uyar?” gibi bir soru sorduğumuzda hak, özgürlük, yetki vb. *hukukî kavramlar* bizi bir yere götürmez; fasit bir dairenin içinde bırakır. Uyma problemini algılayabilmek için farazî düzen olarak hukukun sınırlarını aşarak, gerçeklik olarak topluma ve bizzat bireye bakmak lazım gelir.

Farazî bir düzen olarak hukuk ile gerçeklik arasında belirgin bir gerilim vardır. Bireylerin normları ya da genel olarak sistemi benimsemeleri (yani onu meşru olarak algılamaları) ölçüsünde bu gerilim azalır ya da artar; ancak hiçbir zaman sıfırlanamaz. Bireyler bazen sistemin içinde kalarak tekil normlara, bazen de dışına çıkarak (daha büyük ölçüde ahlâkî ya da ideolojik gerekçelerle) bütününe yönelik itiraz geliştirebilirler. Tekil normları ihlâl etme hemen çoğu kez, normun *doğruluğuna* yönelik bir itirazdan kaynaklanmaz. Hırsızlık yapan, hırsızlığın *doğru* bir şey olduğunu nadiren düşünür. İhlâlin rasyonalitesi genellikle düşüktür. Ama uyma da genellikle rasyonaliteden ziyade *alışkanlık*la ilişkilidir.

² Amerikan realizmi meseleyi tersine çevirir ve geçerliliği, etkili olmaya bağlar.

Hukukçu gözlükleri, toplumdaki ilişkileri daima mevcut hukuk kuralları üzerinden okusa ve uymayı temin eden (ya da edemeyen) saikleri göz ardı etse de (çalışma sahası gereği böyle yapmak zorundadır), *gerçeklikte* hukuk kuralları büyük ölçüde insan davranışlarını sınırlar. Bu nedenle de her zaman kayda değer bir direniş ile karşı karşıyadırlar. Dolayısıyla sistem aslında her zaman belli bir *basınç* altında çalışır. Toplumun direnişine karşı durabilecek kuvvet, devlet *zorudur*. Devletin *zor* tekeli ya da Weber'in deyiş ile iktidar, kendisine gösterilen direnişe rağmen kendi iradesini gerçekleştirir (Weber: 2006). Bu nitelik, iktidarın zorunlu unsurudur.

Basınç altında çalışan bütün sistemlerde, basınç dengesi ve emniyet supapları hayatî önem taşır. Basıncın çok düşmesi, iktidar mekanizmasının büyük ölçüde genişlemesine ve toplumsallık bilincinin enerji kaybetmesine yol açar. Aşırı yükselen bir basınç ise bütün sistemin varlığını tehdit eder. Toplumun iktidar karşısında bir yay çeliği gibi mukavemet ve esneklik göstermesi ideal durum olarak nitelenebilir. Hukuk, sistemin basıncını dengeler ve sürdürülmesini sağlar. Yani hem iktidar hem de toplum, hukuk üstünden algılanır. Üstelik toplum ve birey, iktidarla hukuk dolayımından temasa geçmekte ve hukuk, çarpışmanın şiddetini göğüsleyerek topu yumuşatmaktadır.

V.

Bu gerilimli durumda, *rıza* büyük önem taşır. Modern toplumların uzun zamandan beri büyük ölçüde kitle toplumu olduklarını bir yana bırakıp yine *teoriye* bakarsak, bu rızanın çıkar yönünde rasyonel bir onay olduğunu hatırlarız: Sosyal sözleşme. Buna inanacak olursak, sanki toplumsallıktan çok önce, toplum içinde yaşamanın bilincine ve *rasyonalitesine* sahip *bireyler* varmış gibi yapmak zorunda kalırız. Antropoloji olmayaydı, inanabilirdik de! Ama tarih ve medeniyet denilen nesnelere için söylemek gerekli: Düşünüp de yapmış değiliz. Yaptıkça düşünmekteyiz; yaptığımızı düşünmekteyiz. Düşünmek, yaptığımızı değiştirmekte. Kısacası biz temasa ettikçe, gerçeklik değişmekte. O değiştikçe, kuramlarımız ve kelimelerimiz boşa çıkmakta.

Bütün normatif sistemler gibi hukuk da *rızaya* ihtiyaç duyar ve *zor* (ya da şiddet araçları) olmaksızın bir hukuk sistemi düşünülemezse de bir sistem

olarak hukukun devamlılığını sağlayan şey, bu rızanın varlığıdır. Zor, gürültü çıkarır. Uzun vadede hiçbir yapı, zor üstünden ayakta kalmaz. Gürültünün vibrasyonları, düzensizdir ve kısa sürede sistemin kararlılığını bozar. İdeal bir mekanizma, çalıştığını unuttuğumuz mekanizmadır. En iyi hukuk, en az görülür ve duyulur olandır. Rıza; sessizlik ve masrafsızlık anlamına gelir. Basınç düşürücü etkisi vardır. Bütün iktidarlar rıza talep eder. İktidar, muhtaçtır.

Razı olmak ilk elden *bilinçli* bir tercihi yahut akli çağrıştırıyor. Sosyal sözleşmenin *akıllı* bireyi gibi: Hepimiz, *doğamızda* mündemiç yetiler, sezgiler ve ahlâk ile bir araya gelerek kavilleştik ki tabiata ve haksızlığa karşı kavileşelim. Burada akıl ve ahlâk, toplumsallığımızı takaddüm eder. Kurallara tâbi olmamız, kültür ile tabiat arasındaki ezeli çatışmadan kaynaklanır. Akıllıyız ama akıl, nefse hâkim olma konusunda pek de başarılı değil. Bir arada yaşamaya gösterdiğimiz rıza, güvenlik endişesinin bedeli. Endişenin kaynağı ise *tabiatımız*.

Batı geleneği, insan tabiatının güvenilmezliği ve bencilliği üstüne kurulu (Supiot: 2008; Sahlins: 2012). İslam da çok farklı değil. İnsan sürekli denetim altında tutulması gereken bir varlık. Akıl, *kalb* ile dengelenmedikçe şeytana yakın. Rasyonalitenin eş anlamlısı menfaat. Zaten son tahlilde sözleşme de büyük ölçekli bir çıkarın tezahürü. Yaşamıma, özgürlüğüme ve güvenliğime dokunulmaması için sözleşmenin ve toplumsallığın *disiplinine* razıyım. Ve evet, her şey *bende* ve *benle* başlıyor. *Ben*, topluma mukaddem.

Fakat burada enteresan bir şey var. Razı olmak, tabiatımda yok; öğrenmem gerekiyor.

“Çocuklar ve eğitimsizler kuvvetleri konusunda cahildirler ve toplumun yokluğunda nelerin kaybolacağını bilmeyenler onun yararlılığından da habersizdir. Bundan dolayı, birinciler topluma katılamazlar, çünkü onun ne olduğunu bilmezler ve ikinciler ise bunu umursamaz çünkü onun yaptığı iyilikleri bilmezler. Dolayısıyla, tüm insanların (hepsi de bir bebek olarak dünyaya geldiğine göre) toplum için uygun doğmadıkları âşikârdır ve çoğu da (belki çoğunluğu) zihinsel hastalıklar veya eğitim eksikliği yüzünden hayatları boyunca öyle kalırlar. Yine de bir çocuk ve yetişkin olarak insan doğasına sahiptirler. Bu nedenle, *insan topluma tabiat yoluyla değil ama disiplin yoluyla uygun hale getirilir.*” (Hobbes: 2007) (Vurgular benim)

Toplum içinde varlık sürdürmemizin bizim tabiatımızda olduğunu söyleyen Aristoteles, *zoon politikon* (Aristotle: 1991) nitelendirmesi ile *toplumsallığı tabii* saymıştı (born to fit for society). Geleneksel düşünme biçimlerinin hemen her yanında buna benzer düşüncelere rastlanır. Tözümüz, varlığımıza takaddüm eder. Görevimiz ya da *telos*, olduğumuz her ne ise o olmaktır. Bu itibarla kişilik, bir *inşa* değil, bir *keşiftir*. Mesele, ne olduğumuzun farkına varmaktır; bir *şey* olmak değil. Olduğundan başka bir şey olma çabası günahdır. Kısacası ne olduğumuz, toplumsallığımızdan öncedir. Var olmakla sûret ediniriz. Sûret (*persona*), arızidir (Supiot: 2008) Aslımız, sûrette gizlidir. Yapılması gereken, ârazilardan berî kalmak ve sûreti parlatmak: Ta ki kâinatı gösterecek bir ayna olana dek.

Hâlbuki antropoloji bize başka şeyler anlatır. Bir kere *persona*, edinilen bir şeydir. Evrensel bir tabiatımız yoktur. Türsel varlığımız dışında, her toplumda ezel-ebed var olan bir insanlık da yoktur. Her bir başka zamanda ve mekânda başka başka olabilen, tuhaf bir karmaşıklıkta ve çoğullukta insan toplulukları vardır. Üstelik her tür toplumsal durum başka başka kişilik oluşumlarına sebebiyet verir. Kısaca sîret, sûreti belirlemez; tersi doğrudur. İnsan, sıvıdır; bulunduğu kabın şeklini alır. Toplumsallık edinilir, öğrenilir. Nasıl? Hobbes'un dediği gibi *disciplina* ile.

Disiplin, en basit formdaki toplumdan en karmaşık topluma kadar nicelik farkıyla vardır. Ancak nicelik arttıkça, niteliğe de nüfuz eder. Basit toplumdaki birey de toplumsallığa tâbidir. Kabile içi ilişkileri öğrenir ve kişilik edinir. Ancak buradaki disiplin, karmaşık topluma kıyasla çok düşük seviyelerdedir ve beden kontrolü, büyük ölçüde tabiatın tekelinde kalmaya devam eder.

Sisteme uygun bir dişli haline gelmemizi sağlayan disiplin, fizikî ve aklî yeteneklerimizi de inanılmaz boyutlara taşıyabilir. Disipline boyun eğen akıl da kas da, tekrarın kazandırdığı güce sahip olur. Kontrol, güç getirir. Disiplin, beş yaşında bir çocuğa Bach çaldırabilir; on ikisinde ondan bir virtüöz çıkarabilir. Hayatının on iki senesinden vazgeçerek egzersiz yapmasının, yani özgürlüğünden vazgeçmesinin karşılığında bu gücü edinir. Aynı disiplin fabrika işçisini bir otomata dönüştürebilir. Bir dakikada önündeki banttın geçen onlarca parçayı düzene sokabilecek göz ve el hassasiyeti kazandırır. Tek bir komutla ve saniyeler içinde yüzlerce askerin nişan alması disiplindedir.

Ama gündelik hayatta disiplin biraz daha farklıdır. Emri itaat ilişkisi burada yoktur. Gündelik hayatımızı rutin ve alışkanlık sayesinde devam ettiririz. Çok büyük bir çoğunluk, birisinin emri ile değil, edindiği eğitim ile hareket eder. *Medenî* davranış kalıpları ve görgü kuralları, sosyal disiplinin sonucudur. Tuvalet gibi en tabî ve sıradan ihtiyaç bile bin türlü görgü kuralına tâbidir. Sosyal disiplin, karmaşık bir toplumsal ilişkiler ağında hayatımızı sürdürebilmemizi sağlar.

Karmaşık ya da modern toplumlarda disiplin, bütün toplumsal düzenin merkezinde yer alır. Disiplin olmaksızın hiçbir kurum hatta gündelik hayat sürdürülemez. *Cemaat*, disiplini kişiliği baskılamak ve bastırmak üzerinden algılar. *Cemiyet* ise disiplini bireyin kişiliğini inşa etmesi, yeteneklerini ortaya çıkarması için kullanır (Foucault: 2005). *Cemaat*, kişinin/kişiliğin görülmezliğini ve mahviyetini erdem sayar. Modern toplum egoların parlatıldığı ve kişilik ibrazının erdem sayıldığı yerdir. Ama aldanmamak gerek: Bu özgürlük, sınırları çok belli bir özgürlüktür. Yani böylece başa, yukarıda yazdığımıza döneriz. Özgürlük, sosyal sözleşme öncesinin başıboşluğu, kuralsızlığı ya da mutlak hakları değildir. Tabiatımıza tâbi olmak, özgürlük değildir. Benliği yok etmekle ulaşılabilecek *fenafillâh* da değildir. İnşa ettiğimiz toplumsal düzene *tabi* olmayı becerebilmek ve *medenî* olmaktır. Onun için bu rıza, eleştiri hakkımızı ve bunun kamu önünde apaçık biçimde ifade edilmesini saklı tutan ama itaatkâr olmayı gerektiren (Kant: 1984) bir rızadır.

VI.

Hukuka uyma (ya da uymama) gerekçemiz ne olursa olsun, kural olarak hukuk bize dışsaldır (Kant: 1887). Dolayısıyla “içimdeki ahlâk yasası”ndan farklı olarak, hukuka *ahlâkî bir itaat* borcum yoktur. *Moral* yani için(d)e doğduğum *ahlâk*, bu bakımdan hukukla benzeşir; o da aslında toplumsal olarak edindiğim (dışsal) bir şeydir. Uymadığım takdirde ikisi de toplumsal tepkilere yol açar. Bana *dışsal* olan bu iki nesneye de kendi *etik* yaklaşımım muvacehesinde, *ahlâkî* bir tutum takınabilirim. Bu durum ceza hukuku gibi buyurucu alanlarda itaatle yükümlü olmadığım anlamına gelmez. Ne var ki bu yükümlülük *ahlâkî* bir nitelik taşımaz. İlgili fiilden, kendi ahlâkî değer yargılarım sebebiyle kaçınıyor olmam, bunu hukuka karşı bir ahlâkî yükümlülük kılmaz. Hukuk, bir yükümlülüğü *ahlâkî* olarak bana ödev kılmaz.

Ama aynı yükümlülüğü *ben kendime* ahlâkî olarak ödev kılabilirim. Yaptırım tehdidi yahut ödül saiki, davranışın ahlâkî olma niteliğini ortadan kaldırmaz. Topluma bağlılığım ve toplumsal düzene ve hukuka olan saygım, son tahlilde sözleşmesel bir ilişkinin sonucudur.

VII.

Yukarıda, farklı toplumsallıkların kişiliği/benliği inşa ettiği söylenmişti. Eğer benliğim, toplumdan sonra ise için(d)e doğduğum toplumun oyun hamuru gibi yoğurduğu bir şeyim ben. Bir eğitimin ve toplumsallaşma sürecinin sonucuyum³. Modernliğin demir kafesinde zavallı bir edilgen; bir sürü hayvanı...

Bu çıkarıma bir çırpıda yanlış diyemeyiz. Kitle toplumunun üyeleri, çoğunlukla bu yoğrulmuş razi, tefekküre mecalsiz, inançlarında inatçıdır. Kalabalık, sorumlulukları gayri şahsileştirir. Yüzleri siler; bireysellik ortadan kalkar. Kitle, sürüklenmedir. Gündelik hayatta ortalama birey için genellikle verili düzeni ve normları benimsemek ya da düzenin rasyonalitesine tâbi olmak, en kestirme yoldur. Yerleşik düzeni benimseme ve itaat etme olağan ve yaygın olandır. Bu bakımdan olağan zamanlarda toplumsal normlar pek direnişle karşılaşmaz. Uyma, *normaldir*. Uyma, genellikle gerekçe gerektirmez. Deryanın içindeki balık buna misaldir.

Çünkü çok yoğun ve ağır bir toplumsal etkiye maruzuz; doğru. Ama için(d)e doğduğumuz toplumu ve kültürü algılayıp onu eleştirebilecek seviyede gelişme kabiliyetimiz de var. Yani “sözlerimizin anlamı bizi ürkütse de”⁴ etkiye cevap geliştirebiliyoruz. Toplumsallığımız ve ahlâk üstüne düşünüp eleştirebiliyoruz. Bu bizim bilişsel ve ahlâkî gelişimimiz ile ilgili. Kohlberg’in ifade ettiği çeşitli gelişim seviyelerinde, toplumsallığa karşı takındığımız tutumlar var (Kağıtçıbaşı: 2004). Bu, verili normlara karşı düşünümsel bir tavır almaktır.

³ “He is merely what education makes of him.” (Kant: 1900; 13).

⁴ “Sözlerimin anlamı beni ürkütüyor böylesine hazırlıklı değilim daha. Bilmek. Bu da ürkütüyor. Gene de biliyorum: Kapanmaz yağmurun açtığı yaralar çocuklarda.” (İsmet Özel, Çözülmüş Bir Sırrın Üzüntüsü)

Cumhuriyetçi yurttaşlık ideali ve erdemi ile liberal demokrasinin atomize bireyi... Modernliğin ve Kant'ın hayali bu idi aslında: Yurttaşlık erdemi ile mücehhez bireyler. Bireyi özgürleştirmek üzere eğitimden geçirip disiplin altına alma ve hukukun egemen olduğu bir toplum. Disiplin ile özgürleşen ve *erginleşen* birey. Ancak liberalizmin siyasî idealleri, kapitalizmin üretim ve satış hırsına yeniktir. Liberal demokrasinin özgürlüğü, halkla ilişkiler ve reklamcılık ile tanımlanır. Yurda yarar bir insan olmakla, AVM özgürlüğü arasında sıkışıp kalmak... Her durumda bireyselliğimizi korumak ve ama aynı zamanda toplumsal sorumluluk üstlenmek, gündelik hayatta pek de tesadüf edilir şeyler değil.

Kaynakça

- Aristotle**, (1991). "Politics", *The Complete Works of Aristotle Vol 2*, Fourth Printing, Jonatham Barnes (Ed.), Princeton University Press, USA.
- Bernays**, E. L. (1947). "The Engineering of Consent", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 250, Communication and Social Action, pp. 113-120.
- Bernays**, E. L. (1961). *Crystallizing Public Opinion*, Liveright Publishing, New York.
- Dworkin**, R. (2007). *Hakları Ciddiye Almak*, Dost, Ankara.
- Foucault**, M. (2005). *Özne ve İktidar Seçme Yazılar-2*, 2. Baskı, Çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., İstanbul.
- Gözler**, K. (1998). *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, U-SA Yay., Ankara.
- Hobbes**, T. (2007). *Elementa Philosophica De Cive - Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*, Çev. Deniz Zarakolu, Belge Yay, İstanbul,
- Kağıtçıbaşı**, Ç. (2004). *Yeni İnsan ve İnsanlar*, 10. Baskı, İstanbul,
- Kant**, I. (1887). *The Philosophy of Right: An Exposition of the Fundamental Principles of Jurisprudence as the Science of Right*, Translated by, W. Hastie, Edinburgh.
- Kant**, I. (1984). "Aydınlanma Nedir?", *Seçilmiş Yazılar*, Çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 211-221.
- Kant**, I. (1900). *Kant on Education*, Trans. Anette Churton, D. C. Heath & CO. Publishers, Boston, USA, <http://oll.libertyfund.org/title/356> (20.11.2010).
- Sahlins**, M. (2012). *Batı'nın İnsan Doğası Yanılması*, BGST, İstanbul.
- Supiot**, A. (2008). *Homo Juridicus*, Çev. Bilge Açımız Ünal, Dost Kitabevi, Ankara,
- Uzun**, E. (2014). *Hukuk Metodolojisi*, Adalet Akademisi, Ankara.
- Üye**, S. (2013). "Hukuku Harita Metaforu İle Anlamak", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 1, s. 149-165, Ankara.
- Weber**, M. (2006). *Sosyoloji Yazıları*, 8. Baskı, Çev. Taha Parla, İletişim Yay., İstanbul.